

Analyse HC Verlichting

Aan het eerste deel van de *Historische context: Verlichting 1650 – 1900, ‘Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?’*, zijn mij een aantal dingen opgevallen. Aangezien de historische context een hoge informatiedichtheid heeft heb ik besloten om hem in drie delen te analyseren. Ik kijk naar de manier waarop de syllabus de oorzaak van de Verlichting en inhoud van de Verlichting beschrijft. En naar de manier waarop dit beeld genuanceerd wordt.

Als geheel valt de syllabus te plaatsen in de periode van 1989- 2010, waarin de Verlichting wordt gezien als losstaande ontwikkelingen van de 18^e eeuw. De Verlichting wordt neergezet als het begin van de moderne tijd. De selectie van filosofen en concepten die worden uitgewerkt komen vandaag de dag nog steeds voor. Deze presentatie benadrukt, met uitzonderingen daargelaten, de overeenkomsten tussen onze tijd en de Verlichting en niet de verschillen. De selectie van filosofen en concepten wordt niet uitgewerkt. Het lijkt alsof concepten als maatschappij, democratie, gelijkheid en religie destijds hetzelfde inhielden als nu. Hiermee suggereert de syllabus dat mensen in de 18^e eeuw exact hetzelfde dachten als dat wij doen. Dit gaat ten koste van nuance.

Er wordt niet gesproken over ‘de Verlichting’ terwijl dat in de vorige syllabus wel het geval is. Het verdwijnen van ‘de Verlichting’ als term uit de huidige syllabus sluit aan bij de historiografische ontwikkeling van de jaren tachtig en negentig die de Verlichting als historische periode verwerpt. Historici vonden dat ‘de Verlichting’ de illusie wekte van een eenzijdige periode zonder tegenstellingen in politieke, filosofische, economische en sociale ontwikkelingen. In de meest recente historiografische ontwikkeling wordt er echter gesproken over de negatieve gevolgen van het verdwijnen van dit concept.¹

Het voordeel van het gebruiken van de term ‘de Verlichting’ is dat we de tijdsgeest van deze periode kunnen onderzoeken en bespreken in relatie tot sociale, politieke en economische ontwikkelingen. Zonder dit woord is het moeilijker om de filosofische ontwikkelingen in relatie te brengen met maatschappelijke verandering. Het woord *verlichtingsdenken* wordt wel gebruikt, maar niet uitgewerkt. De vraag hier is echter waar de term verlichtingsdenken op slaat op het moment dat de Verlichting als eenheid weg wordt gelaten. Waar wordt op geduid met de term verlichtingsdenken?²

¹ Pocock, ‘Historiography and enlightenment’, 83-84.

² Vartija, ‘Wat de Verlichting bijeenhield’, 205–208.

Het woord *vooruitgangdenken* is vervangen voor 'optimisme en geloof in maatschappelijke vooruitgang'. Dit lijkt te corresponderen met de meest recente ontwikkelingen in de historiografie, waarin historici de relatie tussen moderniteit en de Verlichting onderzoeken. In de term vooruitgangdenken zit inherent een positieve connotatie, waarin men louter progressie boekt. Vooruitgang en moderniteit zijn aan elkaar gelinkt. Hierdoor suggereert het woord vooruitgangdenken dat men alleen bezig was met een betere toekomst in plaats van de tijd waarin zij leefden. *Optimisme en geloof in maatschappelijke vooruitgang* slaat op de instelling van de mensen die destijds leefden. Het biedt meer ruimte om het verband tussen moderniteit en de Verlichting zelf te leggen.

Oorzaak

In de context wordt de 17^e eeuw als voedingsbodem genoemd voor de Verlichting.

‘In de 17e eeuw zorgden ontdekkingsreizen, ambachtelijke technieken, humanistische tekstanalyse, het rationalisme van Descartes en het empirisme van Locke voor de wetenschappelijke revolutie. Nieuwe inzichten en ontdekkingen, zoals de natuurwetten van Newton, leidden tot discussies over de positie van godsdienst in de samenleving. Een belangrijk gevolg van deze debatten was dat godsdienst en geweten steeds minder als verantwoordelijkheid van staat of vorst werden gezien, maar als zaken van het individu.’

De syllabus legt de oorsprong van het verlichtingsdenken bij de afname van godsdienst als gevolg van ontdekkingen en innovatie. In deze tekst zijn er twee zaken die ik wil aanstippen.

De eerste is dat de benadering van de syllabus meer intellectueel historisch is dan maatschappelijk historisch. Een voorbeeld hiervan is de manier waarop de oorzaak van het verlichte denken wordt afgeschilderd. De indruk wordt gewekt dat veranderingen in de 18^e eeuw alleen plaatsvonden door ‘nieuwe inzichten en ontdekkingen’. Het verlichte denken komt niet alleen door intellectuele en technologische innovatie, maar ook door de politieke, economische en sociale situatie in de 18^e eeuw.

De tweede zaak is dat de tekst weinig concreet is. Het is duidelijk dat de meest recente historiografische inzichten zijn verwerkt in de syllabus, omdat deze nuance probeert in te bouwen over de secularisatie die zich tijdens de Verlichting voltrok. Lange tijd werd de Verlichting gezien als het moment waarop heel Europa seculariseerde. Tegenwoordig is dit beeld genuanceerder. In de syllabus is deze nuance verwerkt door te spreken over de ‘positie van godsdienst’ en het feit dat de verandering ‘steeds minder als verantwoordelijkheid van de staat of vorst werden gezien’. Helaas wekt dit nog steeds de illusie dat deze verandering zich tegelijkertijd in heel de wereld op dezelfde manier voltrok. Ook geeft de syllabus geen concrete voorbeelden, waardoor dit abstracte onderwerp weinig concreet wordt.

Toch valt de keuze van de syllabus te verklaren als je kijkt naar de eisen waar de context aan moet voldoen. Hier is weinig ruimte voor nuance en uitwerking, terwijl de ambivalente positie tegenover religie te complex is om uit te werken. Ik zal in de eindopdracht een stuk schrijven waarin er dieper wordt ingegaan op de ambivalente relatie tussen religie en secularisatie.

Inhoud

Bij de analyse van de inhoud heb ik vooral gekeken naar de selectie van filosofen die door de syllabuscommissie is gemaakt. Het is duidelijk dat er een keuze is gemaakt voor filosofen die ideeën hebben ontwikkeld die vandaag de dag nog van invloed zijn op de maatschappij. Dat de selectie betrekking heeft op verschillende domeinen van de maatschappij. Locke en Rousseau hebben een sociale-politieke theorie, Montesquieu heeft een politieke theorie en Adam Smith een economische theorie.

Ondanks dat de weergave van theorieën niet onjuist is, geven ze een zeer simplistisch beeld van de theorieën zelf. Het lijkt ook alsof met deze ideeën de wereld op slag werd geïntroduceerd in de moderne tijd. Met een maatschappij die oog heeft voor de scheiding van machten, democratie en sociaal contract. De syllabus leunt hiermee op het werk van o.a. Ernst Cassirer en zijn positieve benadering van de Verlichting.

*‘Verlichte denkers als **Locke** en later Rousseau gingen uit van natuurrechten en het idee van een sociaal contract, waarbij alle macht uiteindelijk uitging van het volk zelf. ‘*

*‘**Rousseau** koppelde daaraan ideeën over vrijheid en gelijkheid van ook armen en slaven, en over vormen van directe democratie op basis van de algemene wil. ‘*

*‘Van grote invloed waren daarnaast de ideeën van **Montesquieu** over de scheiding der machten.’*

*‘De economische ideeën van **Adam Smith** zorgden voor een herwaardering van de verhoudingen tussen overheid en economie, en de rol die rationeel eigenbelang hierin speelde.’*

De motivatie voor deze keuze ligt waarschijnlijk bij de vijf domeinen van het geschiedeniscurriculum van VWO. Ondanks dat deze context valt onder domein B krijg ik de indruk dat Domein D ‘Geschiedenis van de rechtsstaat en van de parlementaire democratie’ ook wordt aangesproken.³ In de periode van de Verlichting zijn voor een groot deel de beginselen van de instituties van de Nederlandse staat gevormd.

³ College voor toetsing en examen: Examenprogramma geschiedenis VWO, <https://www.examenblad.nl/examenstof/geschiedenis-vwo2/2022/f=/Examenprogrammas%20geschiedenis%20vwo.pdf>

Desalniettemin geeft het een eenzijdig beeld van de Verlichting. De tekst impliceert dat alle ideeën tijdens de Verlichting over staatsvorming hetzelfde inhouden als vandaag de dag. Terwijl er ook veel ideeën waren in de Verlichting die nu verouderd zijn. Zoals de ideeën van Voltaire en zijn basismens. Of het teleologische karakter van de Verlichting. In de eindopdracht zal ik daarom meer aandacht besteden aan de verouderde ideeën die in de Verlichting tot stand kwamen. Hiermee wordt het beeld van het filosofische gedachtegoed uitgebreider en historischer.

Nuance

De syllabuscommissie had weinig ruimte voor nuance in het opstellen van deze syllabus. De hoeveelheid nuance die wordt gegeven met betrekking tot bepaalde termen is dan ook niet toereikend.

*‘Rousseau koppelde daaraan ideeën over **vrijheid** en **gelijkheid** van ook armen en slaven, en over vormen van directe democratie op basis van de **algemene wil**.*

Een problematisch deel van de syllabus is dat er termen worden gebruikt die door de tijd heen zijn veranderd, zonder dat deze termen genuanceerd worden. Definities als ‘het volk’, ‘vrijheid’ en ‘gelijkheid’ betekende in de 18^e eeuw iets anders dan dat ze nu betekenen. De enige nuancerende toevoeging die wordt gemaakt is ‘armen en slaven’. In zekere zin is het goed om aan te geven dat dit destijds niet vanzelfsprekend was. Het wordt alleen pijnlijk duidelijk dat de helft van de wereldbevolking is overgeslagen.

In de Verlichting was het niet vanzelfsprekend dat ‘het volk’ ook betrekking had op vrouwen. Sterker nog, de Verlichting heeft de positie van vrouwen benadeeld. Door hier geen aandacht aan te besteden en wel de illusie te wekken dat er in de Verlichting de basis voor de moderne staat werd gelegd betekent dat de syllabus vijftig jaar achterloopt op historiografische ontwikkelingen.⁴

In de aanvulling op de syllabus zal er meer aandacht worden besteed aan het eurocentrische karakter en de positie van vrouwen in en na de Verlichting. Hier is een kans voor de leraar om multiperspectiviteit te betrekken

⁴ Vartija, ‘Introduction to the Special Issue ‘Enlightenment and Modernity’’, 238-240.

Multiperspectiviteit

Het onderwerp de Verlichting leent zich uitstekend voor de multiperspectiviteit van Wansink. De vraag die in de syllabus gesteld wordt: *‘Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?’* is lastig te beantwoorden, omdat het woord ‘meer rechtvaardig’ wordt genoemd. De perspectieven op rechtvaardigheid zijn immers veranderd door de eeuwen heen. In de aanvulling op de eindopdracht besteed ik met name aandacht aan twee temporele kaders. Het eerste kader: Het verleden in relatie tot het verleden, en het derde kader: Het verleden in relatie tot het nu. Ik heb deze keuze gemaakt omdat het geforceerd voelt om ‘tussen het verleden en het nu’ aan te kaarten. De historiografie over de Verlichting is complex en de aanvulling op de syllabus ook. Daarom beperk ik mij tot het eerste kader, waarin ik belicht dat verschillende filosofen er andere ideeën op na hielden. Hiermee nuanceer ik het beeld van de Verlichting als een grote filosofische stroming zonder tegenstrijdigheden.

De nadruk ligt het meest op het derde kader. Ik leg nadruk op het feit dat bepaalde concepten waar de Verlichting om bekend staat iets anders betekenen in onze huidige context. Concepten als maatschappij, gelijkheid en democratie worden onder andere uitgewerkt.